

MOSKOVA ANTLAŞMASI SONRASI BATUM'DA RUS VE GÜRCÜLERİN YAPTIKLARI DÜZENLEMELER (1921-1925)

Zehra ARSLAN*

ÖZ

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile T.B.M.M. Hükümeti, Batum'un Gürcistan'a ait olduğunu, bazı şartlar altında kabul etmiş ve daha sonra yapılan Kars Antlaşması ile bu durum teyit edilmiştir. Gürcistan ilk zamanlar Antlaşma metinlerine tamamiyle riayet etmiş, Batum'daki Türk halkının kültürel gelişimlerine engel olacak bir tavır göstermemiştir. Fakat bu durum 1925 yılından sonra değişmeye başlamıştır. Türkiye ise Batum'la mümkün olduğunca münasebetlerini sürdürmüş, burada yaşanan gelişmeleri yakından takip etmiştir.

Anahtar Sözcükler: Batum, Rusya, Gürcistan,

THE REGULATIONS WHICH WERE DONE IN BATUMI BY THE RUSSIANS AND THE GEORGIANS AFTER THE TREATY OF MOSCOW (1921-1925)

ABSTRACT

By the Treaty of Moscow dated 16th March 1921, the Turkish National Assembly accepted that Batumi was belonged to Georgia and this situation was confirmed later by the Treaty of Kars. Georgia, at the beginning, observed all the conditions of the agreements and respected the cultural rights of the Turkish population in Batumi. However, this situation changed after 1925. Turkish Republic, on the other hand, continued her interest in Batumi and followed the developments in the region.

Keywords: Batumi, Russia, Georgia,

---

* Okutman, Rize Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, RİZE.

Giriş

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı'nın hâkimiyetine giren Batum, önceleri Trabzon'a, 1568–1574 yılları arasında Erzurum'a bağlı bir sancak iken, daha sonraları ayrı bir eyalet haline getirildi. Osmanlı idaresinde büyük ve tahkim edilmiş bir kalesi bulunan Batum, Kafkasya üzerinden yapılan esir ticareti için önemli bir limandı ve önemi Rusların Kafkasya'ya yerleşmesinden sonra daha da arttı. 1850'lerde Rus deniz seferi ve ticaret şirketi Batum'da bir acente açtı ve böylece burası Kırım-Anadolu-Kafkasya ticaret hattının son iskelesi haline geldi. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti, Rusya karşısında büyük bir yenilgi alarak ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşmasını (3 Mart 1878) imzalamak zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre ödenmesi gereken savaş tazminatı karşılığında, Batum da Rusya'ya bırakılan yerler arasındaydı. Ayastefanos'u geçersiz kılan Berlin Antlaşması'yla da Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakıldı.¹

Elviye-i Selâse'yi ele geçirdikten sonra bölgede bir takım idari değişiklikler yapan Ruslar, 1886'da Berlin Antlaşması'na uymayarak Batum'u askeri deniz üssü haline getirdiler. Batum'un, Osmanlı yönetimine tekrar geçişi 1917 İhtilali sonrasında oldu. İhtilal sonrası Kafkaslarda, özellikle de Gürcistan'da yaşanan gelişmeler, Batum'un statüsünü de derinden etkiledi.²

¹Rusya, Ayastefanos ve Berlin Antlaşması'ndan önce Batum'u ele geçirmeyi hedefleyerek Sırbistan, Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan edince, Avusturya yöneticileri ile 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da toplanarak bir anlaşma yaptı. Buna göre; Osmanlı bu savaşta yenilirse Bosna Hersek; Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında pay edilecek, Rusya Besarabya ve Batum'u alacaktı. Fakat bu savaşta Osmanlı Devleti galip gelince Rusya ve Avusturya planlarını uygulamaya koyamadılar. Bkz. Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.VIII, s.18. Rusya'nın Batum'la ilgili hedeflerine ulaştığı Berlin Antlaşması'nın 58. maddesi ile Kars, Ardahan ve Batum sancakları harp tazminatı olarak Rusya'ya bırakıldı. Bu Antlaşma'nın 59. Maddesi ile de Rusya, Batum'da askeri tesisler yapamayacaktı. Batum sadece ticaret yapılan serbest bir bölge haline getirilecekti. Ahmet Ender Gökdemir, *Cenub-i Garbi Kafkas Hükümeti*, Ankara 1998, s.9; Mustafa Budak, "Mondros Mütarekesi'nden Sonra İngilizler'in Batum'u İşgali", *Kafkas Araştırmaları III*, İstanbul 1997, s.117.

² İhtilal özellikle Transkafkasya'da heyecanla karşılandı çünkü kamuoyunun çoğunluğunu temsil eden Sosyal Demokratlar Federal Rusya Cumhuriyeti fikrini destekliyorlardı. Bu görüşü en çok savunan Gürcü sosyalistleri ve Gürcü Menşevikleri Transkafkasya'da önder rolünü üstlendiler. Geçici hükümet, Petrograd'daki mebuslardan dört ana milleti temsil eden özel bir "Transkafkasya Komitesi (Ozakom)" oluşturdu. Bu komite Tiflis'te Vali Grandük Nicholas Nicholaevich'in yerini alacaktı. Ozakom'un başkanı Rus Harlamov olup, diğer üyeleri Türk Mehmed Yusuf Caferov, Ermeni Papacanov, Gürcü Abaşidze ve Çenkeli'den oluşuyordu. Fakat 25 Ekim (7 Kasım)'de meydana gelen Bolşevik ihtilali ile ilk çözümler başladı, bu ihtilali Komite onaylamadı ve yapılan çalışmalar sonucu bir çeşit federasyon olan Transkafkasya Komiserliği oluşturuldu. Bir hükümet organı niteliğindeki Komiserliğin

Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan arasında 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Ruslar, Doğu Anadolu'da I. Dünya Savaşı sırasında işgal ettikleri yerlerin yanı sıra³ Kars, Ardahan ve Batum'dan çekilmeyi de kabul ettiler.⁴

Brest-Litovsk Antlaşması imzalandığı sıralarda Güney Kafkasya'da Maveraya-yı Kafkasya Hükümeti adıyla bir devlet kuruldu. Trabzon'da bu devletin temsilcileriyle yapılan konferansta; Batum, Kars ve Ardahan'ın yapılacak bir plebisit sonucu Osmanlı Devleti'ne katılması kabul edildi. 14 Temmuz 1918'deki oylama, Elviye-i Selâse'nin Türkiye'ye ilhakı ile sonuçlandı. Osmanlı Devleti burada idari teşkilatını kurdu fakat Mondros Mütarekesi ile Batum'da tahliyeler başladı. İngilizlerin mütarekeyi kendi çıkarlarına

---

merkezi Tiflis'ti. İhtilal sonrası Gürcistan'ın bağımsızlığı için İstanbul ve Berlin'deki Gürcü Komiteleri çalışmalarını arttırdılar. Amaçları Rusya'nın demokratik federal bir cumhuriyet şeklini benimsemesi ve Gürcistan'ın da bağımsız bir devlet olarak Kafkasya'da yerini almasıydı. Bunun için de Gürcistan'ın müttefik devletlerce tanınması gerekiyordu. 26 Temmuz 1917'de Berlin Milli Komitesi müttefik devletler hükümetlerine birer nota göndererek Gürcistan'ın bağımsızlığının tanınmasını ve geçici bir hükümet kurulmasını istediler. Bu nota 27 Temmuz'da Osmanlı Hariciye Nezareti'ne de ulaştı. Türk Hariciyesi bu notaya cevap vermedi. Çünkü "*dört müttefik devletin şimdiden Gürcistan'ın ilke bakımından sınırları içinde bağımsızlığını tanımalıdır*", şeklindeki madde, Batum ve Ardahan'dan vazgeçmek anlamına geliyordu. Serpil Sürmeli, *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*, Ankara 2001, s.6-22.

³ Ruslar I. Dünya Savaşı sırasında, Sarıkamış'taki muharebelerde Türk Ordusu'na büyük zayıflık verdirerek 1914 Kasım'ında Türklerin Rusları yenerek aldıkları Artvin, Çoruh, Ardahan, Kars'ın güneyindeki Köprüköyhan ve Oltu'yu geri aldılar. Grandük Nikola Nikolayeviç'in Kafkas genel valisi ve Rus başkumandanı tayininden sonra, Ruslar Ocak 1916'da karşı taarruza geçerek, Tebriz'i ele geçirdiler. 16 Şubat 1916'da Erzurum'u alan Ruslar, sonra, Muş ve Bitlis'e girerek Karadeniz sahili boyunca ilerlediler ve 19 Nisan 1916'da Trabzon'u işgal ettiler. 25 Temmuz 1916'da Erzincan'ı da işgal eden Ruslar, Doğu Anadolu'da önemli bir gelişme sağladılar. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 1999, s.420-421.

⁴ Ruslar bu antlaşma ile Elviye-i Selâse'yi belli şartlar altında Türkiye'ye bırakıyorlardı. Ardahan, Kars ve Batum sancaklarından Rus askerleri hemen tahliye edilecekti. Brest-Litovsk'ta Elviye-i Selâse'nin doğrudan doğruya Rusya'dan ayrılması ve hemen Türkiye'ye ilhakı ile ilgili bir hüküm yoktur. Fakat Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in 14 Mart 1918'de, IV. Sovyetler Kongresi huzurunda izahat verirken belirttiği gibi Kars, Ardahan ve Batum'a ait maddenin, buraların Türkiye'ye ilhakından başka bir şey olmadığını ifade ediyordu. Rusya, bu sancakların alacağı yeni duruma müdahale etmeyecek ve bu yerlerin ahalisini komşu hükümetler ve bilhassa Osmanlı Devleti ile beraber geleceklerini tayin etme hususunda muhtar bırakacaktı. Brest-Litovsk Antlaşması'na ek olarak imzalanan Muahede-i Munzama (3 Mart 1918) ile de bir Osmanlı-Rus karma komisyonu kurularak Osmanlı-Rus sınırının üç ay içerisinde tespit edilmesi kararlaştırılmıştı. Bu antlaşmalara göre; sınırın tespitinde Kars, Ardahan ve Batum sancakları Rusya'nın sınırları dışında kalacak ve 1877-78 öncesi Osmanlı-Rus sınırı esas alınacaktı. Bkz. Gökdemir Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti, Ankara 1998, s.15-16; Ali Arslan, "Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü", *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, 29-31 Mayıs 1995, s.154.

göre yorumlamaları sonucu 7 Aralık'ta başlayan fiili işgalleri, 24 Aralık 1918'de resmîyet kazandı. Batum 1919'un Ocak sonu itibarıyla Osmanlı askerleri tarafından tamamen terk edildi. Batum'u işgal eden İngilizler 1919'un başından itibaren buradaki demografik yapı nedeniyle sıkıntılar yaşadılar.⁵ İngilizler Batum'u Haziran 1920'de Gürcüler'e teslim ederek, Temmuz 1920 başlarında tamamen boşaltınca⁶ Gürcistan 7 Temmuz tarihinde uzun süredir beklediği işgali gerçekleştirdi.⁷ Ankara Hükümeti, önceliğin Ermenistan sorunu olması nedeniyle, Gürcü Hükümetine 25 Temmuzda sadece bir protesto⁸ göndermekle yetindi. İlginç olan ise Erzurum Kongresi günlerinden itibaren, özellikle 14 Mart 1920 sonrası Batum'un kurtuluşu için, Milli Mücadele önderleri arasında burada Bolşevik bir idare tesis edilmesi yönünde görüşmeler olmasıydı.⁹

⁵ Özellikle Türk ve Gürcüler arasında Batum'da sürekli çatışmalar oluyordu. İngilizler, Gürcülerden yana tavır aldılar fakat asayişsizliğin gün geçtikçe artması üzerine Batum'un kontrolünü sağlayamayınca, 1 Şubat 1919'da Güney Kafkasya'nın işgalini İtalya'ya teklif ettiler. Fakat 19 Haziran 1919'da İtalya'da hükümet değişikliğinin olması ve yeni hükümetin Kafkasya'da manda yönetimini kabul etmemesi üzerine İngiltere, bu sefer ABD'yi devreye sokmak istedi. ABD yönetimi önce bölgede inceleme yapması için General Harbord'u görevlendirdi ve yapılan incelemeler sonucu ABD yönetimi de Kafkasya'da manda idaresini reddetti. Bu şartlar altında İngilizler Batum'da bir süre daha kalmaya karar verince Batum'un tahliyesi sonrası işgal amacıyla sınırı yerleştirilen Gürcü kuvvetler geri dönmeye başladılar. Kazım Karabekir tarafından Heyet-i Temsiliye ve Harbiye Nezareti Celilesi'ne yazılan 29.2.1920 tarihli şifre. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, III. Cilt, s.1074.

⁶ Mehmet Okur, *Milli Mücadele'de Karadeniz Bölgesi'ne Yönelik İngiliz Faaliyetleri*, Ankara 2006, s.71-72.

⁷ İşgal sırasında Batum Limanı'nda İngiliz, Amerikan, Fransız ve İtalyan'ların birer torpidosu bulunuyordu. *İstikbal Gazetesi*, 1 Ağustos 1920.

⁸ Protestoda, TBMM Hükümeti bu hareketi şiddetle protesto eder ve Gürcistan Hükümetinin emperyalizm siyasetinin vahim sonuçlarının mesuliyetinin Türkiye Hükümetine raci olmayacağını Gürcistan Hükümetine ihtar eder, denilmektedir. Bkz. Serpil Sürmeli, *a.g.e.*, s.555. Batum'u işgal ettikten sonra da boş durmayan Gürcistan'ın Karadeniz halkına yönelik propagandalar yaptığı Doğu Cephesi Komutanlığı tarafından 29 Mart 1920 tarihinde B.M.M'ne şifreli bir telgrafla bildirildikten sonra bu propagandaların önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınması istendi. *B.C.A.*, 29.7.1920, 30.10/ 54.354.6.

⁹ Ankara Hükümetinin bu yöndeki düşünceleri Milli Mücadele önderlerinin aralarında yaptıkları yazışmalara da yansımıştır. Erzurum Kongresi günlerinde yoklama amaçlı Kafkaslara gönderilen Fuat Sabit Bey'e göre; Türklüğün Gürcü, Ermeni ve emperyalizmden kurtarılabilmesi için Sovyet esasının kabulü gerekiyordu. Eğer bu esaslar kabul edilirse Elviye-i Selase dışında Ahıska, Burcalı da kendi seçtiği Sovyet taraflarından idare edilecek ve Gürcü istilasından kurtarılacaktı. Fuat Sabit Bey, son olarak da Türkiye haricindeki tüm Müslümanların Bolşeviklerle birlikte çalışması ve Sovyet esaslarını kabul etmeleri gerektiği şeklindeki fikrini destekleyici bilgilerle mektubunu tamamlıyordu. Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, III. Cilt, s.1115-1117. Hatta 14 Mart 1920'den itibaren gündeme getirilen Batum'da Bolşevikliğin ilanı ile ilgili düşünceler İtilaf Devletlerinin İstanbul'u işgali sonrası daha net ifadelerle yerini bulmaya başladı. 16 Mart 1920'de Kazım Karabekir tarafından 20. Kolordu Kumandanlığı'na

Ermeni meselesinin halledilmesi için harekete geçen Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk Ordusu'nun, büyük bir zafer elde etmesi sonucu 2/3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandı. Ankara Hükümeti'nin Ermenilere karşı elde ettiği başarının ardından, Gürcistan meselesi yüzünden Sovyetlerle sıcak temas durumuna geldi. Ankara'nın Gürcü Menşevik Hükümeti'ne verdiği notanın kabulü sonrası Türk ordusu Ardahan ve Artvin'in ardından 11 Mart 1921'de Batum'a girdi.¹⁰ Diğer taraftan, Sovyet saldırısı karşısında 25 Şubat'ta Tiflis'i boşaltan Gürcü Hükümeti, 14 Mart'ta Sovyetlerle mütareke imzaladı ve 17 Mart'ta da aynı devletle akdettiği bir sözleşme ile Batum'un Sovyetler tarafından işgalini kabul etti. Gürcü Hükümeti aynı gün Müttelik Devletlere ait gemilerle memleketi terk etti ve 19 Mart'ta Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilân edildi.¹¹ Batum'un Gürcüler tarafından

---

gönderilen bir telgrafta; şimdilik doğu harekâtının başlangıcı olmak üzere Batum'da Bolşeviklik ilanı, Bolşevikliğin Elviye-i Selâse, Gürcistan ve Azerbaycan'a yayılması uygun görülüyordu. Telgrafa Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı, bu fikrin hemen tatbikata geçirilmesi şeklinde olmuştur. Gelen cevabın ardından Karabekir Paşa 3. Fırka'ya; Batum'da Bolşevikliğin ilanının memleketin geçirmekte olduğu yeni buhran için yararlı olacağı ve Heyet-i Temsiliye'nin buna muvafakat ederek uygulamalar yapması için talimat verdi. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, III. Cilt, s. 1147-1149. Batum'da Bolşevikliğin ilanı ile ilgili girişimler, 15. Kolordu Kumandanlığının yazışmalarında bir süre daha yer almaya devam etti. Batum'da Bolşevikliğin ilanı İngiliz işgaline karşı Batum ve çevresinde bir savaş vermenin o günkü şartlarda mümkün olmaması nedeniyle düşünülen bir çözüm oldu. Ayrıca bu şekilde İngilizlerin Batum'u tahliyesi sonrası Gürcülerin bu bölgeye yerleşmesine engel olunacaktı.

¹⁰ Batum 7. Alayın bir taburu tarafından işgal edildi. Ahıska'da dostça karşılanan Türk birliklerinin tamamı Kazım Karabekir Paşa'nın emri ile şehre girmeyerek tertibat almakla yetindiler. 15 Mart'ta Ahıska'daki kızıl süvari birliği de Batum üzerine gitmek için hazırlıklara başladı. Ruslar kuzey ve güneyden baskı yaparak Batum'u doğu ve güneyden de zorlamayı düşünüyorlardı. Gürcü ordusu Batum'un kuzeyinde Ruslarla savaşırken Türk ordusu o sırada Batum'u işgal ediyordu. Oysa Batum, Gürcü ordusunun son dayanağı olabilecek oldukça müstahkem bir yerdirdi. Burada Türk ordusunun yaptığı harekâtla ilgili sorular vardı: Ahıska'daki Rus tugayı Batum'a girerek Gürcülerin çekilme hattını keserek kaleyi işgal etmeyi planlıyordu. Bu durumda oradaki Türk müfrezesi Bolşeviklerle savaş mı yapacaktı? Yani Türkiye Gürcü ordusuna yardıma mı gitmişti? Kazım Karabekir Paşa bu iki seçeneğin de Türk ordusunun amacını kapsamadığını tek hedefin, Batum'u almak olduğunu belirtti. Fakat iki ordu ile de savaşmayı doğru bulmayan Paşa, birliklere savaş durumundan uzak kalmaları emrini verdi. Türk ordusu Batum'a girdikten sonra 12-13 Mart gecesi Hükümet, Kazım Karabekir Paşa'ya Ahılkelek, Ahıska ve Batum bölgelerinde Ankara Hükümeti adına memurların tayin emrini verdi. Bu sıralarda Tiflis temsilcisi Albay Kazım Bey, Müslümanları da emrine alarak 24 saat içinde aksi bir emir olmadığı takdirde Bolşeviklere karşı İslam Birlikleri kumandanı olarak Gürcülerle müşterek bir harbe gireceğini bildiriyordu. Fakat bu duruma Kazım Karabekir Paşa şiddetle karşı çıkmış ve Kazım Bey'e artık Batum Valisi olduğunu bildirmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, IV. Cilt, s.1943; *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, Numara: 139, 22 Mart 1921.

¹¹ 15 Mart'ta Tiflis Sovyet Gürcü hükümeti ile Batum'a gelen Menşevik Gürcü hükümeti 24 saatlik bir mütareke yaptılar. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, IV. Cilt, s.1945. 16 Mart'ta

Sovyetlere terk edilmesi üzerine, halen bu şehirde bulunan Türk kuvvetleri ile Sovyet birlikleri arasında ortaya çıkan çatışma tehlikesi iki hükümet arasında imzalanan 16 Mart 1921 tarihli antlaşma ile önlenecekti.¹²

1-Moskova Antlaşması ve Batum'un Elden Çıkışı

Türkiye'nin Sovyet Rusya ile yaptığı Moskova Antlaşması'nın diploması tarihinde özel bir önemi vardır. Bu Antlaşma ile Türkiye'nin bugünkü doğu sınırı çizilerek Sovyet Rusya ile dayanışmasının, uzun süren dostluğunun ve işbirliğinin temeli oluşturuldu.

Türkiye ve Sovyetler arasında ilk resmi toplantı 26 Şubat 1921'de, ikincisi ise 1 Mart 1921'de yapıldı.¹³ İkinci toplantı da ilk toplantıda olduğu

---

Batum'dan Kazım Bey, Nasyonalist Demokratların hükümeti ele alacaklarını ve Türkiye'nin korumasını isteyeceklerini bildiriyor ve eğer Bolşevikler Gürcistan'ı tamamen işgal ederlerse Batum'da çalışmalarını temin etmek, Anadolu'ya kaçarlarsa da onlara yardım etmek gerektiğini yazıyordu. Kazım Karabekir Paşa'ya göre; İtilaf devletleri Bolşeviklerle çarpışmaktan korktukları için Gürcistan meselesini kullanarak Türk-Sovyet çatışmasını tetiklemek istiyorlardı. Fakat bunların hiçbiri olmuyor çünkü 17 Mart'ta Gürcü Hükümeti Batum'un Türk ordusu tarafından işgalini ve kendi ordularının güçsüzlüğünü gördükten sonra vapurla kaçtı. Böylece Gürcistan'ın her tarafında Bolşeviklik ilan edilirken, 17-18 Mart gecesi de Kazım Bey Batum'da Türk Hükümeti'ni oluşturdu. Fakat Bolşevik halk kendi idarelerini (Refkom) oluşturarak Türk birlikleri ile çarpışmaya kalkıştılar ve bir Türk subayını şehit ettiler. 18-19 Mart gecesi Tiflis'ten siyasi komiser Ojenikidze hem Kazım Karabekir'e hem de Ankara Hükümeti'ne şu telgrafi çekiyordu: “İngilizlerin teşvikiyle aramız açılıyor, Batum'u bırakınız.” Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, IV.Cilt, s.1951-1952.

¹² Mehmet Gönübol, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1918-1995)*, 9. Baskı, Ankara, 1996, s. 25. Batum'daki Türk birliklerine 20 Mart'ta bir telgraf geliyor ve 16 Mart'ta Moskova Antlaşmasının imzalandığı bildiriliyordu. Fakat olaylar yine durulmamıştı. 22 Mart'ta Kazım Bey Batum'da, Gürcüler'in Türklerin Bartuhane kışlasındaki müfrezesine saldırdığı ve onlara bir Kızıl Süvari Alayı'nın da yardım ettiğini ve tüm bölüğün şehit olduğunu ve taburun diğer bölüklerinin de Çoruh Nehri üzerindeki Türk müfrezesine sığındığını bildiriyordu. Batum olayında 4 subay ve 26 er şehit olmuş, 26 er yaralanmış, 46 erin kaybolduğu anlaşılmıştı. Kazım Karabekir Paşa, Moskova Antlaşması imzalandığına göre hudut dışındaki hükümet ve işgallere artık son verilmesi gerektiğini belirterek müfrezenin Çoruh'un güneyine çekilmesi emrini vererek muhtemel bir Türk-Rus çatışması önledi. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, IV.Cilt, s.1953.

¹³ Sovyetlerle münasebetler Erzurum Kongresi'ne kadar geri getirilebilir. Kongre günlerinde ulusal önderler, Bolşeviklerle Doğu cephesi yoluyla temasa geçmek kararını almış ve Dr. Ömer Lütfi ile Dr. Fuat Sabit Beyleri yoklama amaçlı Kafkaslara göndermişlerdi. İki hükümet arasında münasebetler bundan sonra da devam etmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerle bir an önce iyi ilişkiler kurmak için, gayri resmi düzeyde görüşmelerin ardından Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyetini Moskova'ya göndermiştir. Türk heyeti Sovyet Dışişleri Bakanı Chicherin ile ilk görüşmeyi 24 Temmuz 1920 günü yaptıktan sonra Chicherin, 17 Ağustos'a doğru anlaşmanın esaslarını müzakere için, Rus hariciyesinden Sabanin ve Adamof isimli iki kişiyi görevlendirdiğini bildirdi. Türk heyeti bu kişilerle, 17-24 Ağustos tarihleri arasında 8 maddelik bir metin ortaya çıkararak, 24 Ağustos'ta bunu parafe ettiler. Ancak bu parafe edilen metnin Chicherin tarafından uygun görülerek imzalanması aşamasında zorluklar başladı.

gibi, Misak-ı Milli ve Gümrü Antlaşması konularında görüş birliğine varılamadığı için yeni bir tarih belirlenmeden dağıldı. Artık devrede arabulucular vardı. Stalin'i Behbud Şantantinski¹⁴, Dışişleri Halk Komiserliği'ni de Enver Paşa temsil ediyordu. 2 Mart günü Türk Heyeti ile yapılan görüşmede, Enver Paşa Batum'un Ruslara bırakılması karşılığında İğdır'ın Türkiye'ye verilmesi teklifini getirdi. Bu karışıklıklardan dolayı 3 Mart 1921'de Türk Heyeti, Stalin'le bir kez daha görüştü. Bu görüşmede Sovyet Hükümeti'ne Misak-ı Milli'yi esas kabul etmeleri halinde, Batum ve şehir limanının idaresini, ahalisine bırakılmak üzere burada Türkiye ile beraber Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan hatta Rusya devletlerinin iktisadi menfaatlerinin bulunduğu kabul edileceği ve bu hususun beş devletin murahhaslarından oluşan bir konferansta görüşülerek çözüme kavuşturulacağı bildirildi. Stalin'in Batum şehir ve limanına bir nefeslik de lazım olduğunu ve buna bir miktar arazi ilavesi gerektiğini söylemesi üzerine Türk heyeti, bu teklifin Misak-ı Milli'nin esas kabul edilmesi halinde uygun görüleceğini bildirdi. Stalin, Türk heyetinin talebini Rusya Hükümeti'ne ilettili. Rusya Hükümeti'nin teklifi olumlu bulması üzerine 9 Mart'tan itibaren tekrar müzakerelere başlandı.¹⁵

10 Mart 1921'de yapılan toplantıda Türk heyeti, Batum Limanı'nın tüm mallar için serbestliğini istedi. 11 Mart 1921'de Batum Türk birliklerince işgal edildi. Ruslar buna şiddetle karşı çıkmakla birlikte Türklerle bir çatışmaya girmek istemediler. 14 Mart'ta Türk-Rus heyetleri yeniden toplandı.

Bekir Sami Bey ve heyeti Moskova yolunda bulunduğu sırada ve Moskova'ya varduktan sonra, Kafkasya'nın durumunda önemli değişiklikler olmuştu. 27-28 Nisan 1920'de Bakü'de bir ayaklanma olmuş ve Azerbaycan'da bir Bolşevik hükümeti iktidara geçmişti. Böylece Bakü'de yerleşen Bolşevikler, Kafkasya'nın diğer bölgelerinde de karışıklıklar çıkarmaya başlamışlardı. Mayıs-Haziran aylarında Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nde bir Bolşevik ayaklanması patlak verdi. Bu sırada Gürcistan'da Menşevik bir hükümet iktidarda idi. Gürcüler 7 Mayıs'ta Sovyet Azerbaycan'ı ile anlaşmalar imzaladı ve 6 Haziran antlaşması ile Sovyet Rusya Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Yine Moskova'daki ittihatçıların faaliyetleri de Antlaşmanın geciktirilmesinde önemli bir amil oldu. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, III. Cilt, s., 1222-1225; Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.36; Mehmet Gönübol, *a.g.e.*, s.21.

¹⁴ Azerbaycan Murahhası olan Behbud Şahtantinski konferansa dahil edilmek istenmiş, fakat Moskova Antlaşması son bulduktan sonra Azerbaycan ile görüşüleceği beyan edilerek konferansa iştirak ettirilmemiştir. Bkz. Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Ankara 2001, s.206.

¹⁵ Bu müzakerede; Elviye-i Selâse ile ilgili olarak Türkiye'nin kuzey sınırı Sarp köyünden başlayacak, Ardahan, Kars sancakları, Arpa Çayı, Aras nehrini içine alacaktı. Bu sınırın batı kısmının kuzeyinde kalan Batum arazisinin saltanat hakkı, Batum halkına özerklik verilmesi, Müslümanların dini, kültürel ve arazi tasarruflarının hukuki hakları saklı kalması şartlarıyla Gürcistan'a terk edilecekti. Yusuf Kemal Tengirşek, *a.g.e.*, s.211.

narak antlaşma taslağını görüştüler. Görüşmeler sonunda Batum'daki Müslüman halka Türkiye'ye geçme hakkı tanındı ve oturma ayının 16'sına ertelendi. 16 Mart'ta yapılan görüşmelerde ise 16 madde ve 3 ekten oluşan antlaşma metni, olduğu gibi kabul edildi.¹⁶

Moskova Antlaşması'nın 1. maddesi ile Sovyetler, Büyük Millet Meclisi'nce temsil edilen Türkiye Ulusal Hükümeti'ni ilke olarak Misak-ı Milli sınırlarıyla tanıdı ve bugünkü Türk-Rus sınırı belirlendi.¹⁷ Böylece 3 Aralık 1920'de Ermenistan'la yapılan Gümrü Barış Antlaşması'nın belirlediği sınır çizgisi (Kars ve Ardahan Türkiye'de kalıyordu) aynen kabul edildi.

Antlaşmanın 2. maddesi ile Türkiye bazı koşullar karşılığında Batum'u Gürcistan'a bıraktı. Bu madde kapsamında Batum'un Gürcistan'a bırakılma koşulları şunlardır:

“Birinci koşul: İşbu maddede belirtilen yerler halkının, her topluluğun kültürel ve dinsel haklarını sağlayacak ve bu halkın isteklerine uygun bir tarım toprakları rejimi kurma olanağına sahip olacak biçimde geniş bir yönetsel özerkliğe kavuşması. İkinci koşul: Batum Limanı üzerinden Türkiye'ye giden ya da oradan gelen ticaret malları ve tüm nesnelere gümrük vergisine bağlı tutulmayarak ve hiçbir engelle karşılaşmayarak, her türlü vergi ve ücretten bağışık biçimde, serbest transit hattı ile birlikte, Türkiye'nin özel harcamalarından ayrı olarak, Batum Limanı'ndan yararlanmasının sağlanması.”¹⁸

13 Ekim 1921 tarihinde Sovyetlere bağlı Ermenistan, Gürcistan ve

¹⁶ S.İ.Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev: Hasan Ali Ediz, Ankara 1985, s.33.

¹⁷ Birinci maddeye göre; Bağlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış antlaşması ya da başka bir uluslararası bağitı tanımamağı ilke olarak benimseyordular. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiç bir uluslararası bağitı tanımamağı kabul ediyor ve Antlaşmada yazılı 'Türkiye' terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Milli'nin kapsadığı toprakların anlaşıldığı belirtiliyordu. Bu bağlamda da Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Hedis Meta Dağı-Savşat Dağında suların bölündüğü çizgi – Kani dağı ve oradan, sürekli olarak, Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Kara Su'nun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlendi. *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi*, Numara: 140, 23 Mart 1921, s.2.

¹⁸ Ayrıca Bu antlaşmayla Batum Livasına dahil olan Ardanuç, Borçka, Artvin ve Şavşat Türkiye'ye bırakıldı. Moskova Antlaşmasının tam metni için bkz. *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*, Numara:142, 25 Mart 1921, s.1; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt:1, 3.baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.33. Nitekim 1922 yılında Büyük Taarruz hazırlıkları dolayısıyla Rusya'dan, Batum'dan, Tuapse ve Novrosisk'ten Trabzon'a çok sayıda askeri malzeme taşındı. Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, AAM, Ankara 2001., s.293.

Azerbaycan Cumhuriyetleri ile Ankara Hükümeti arasında imzalanan Kars Antlaşması'nın Batum'la ilgili 6. maddesi¹⁹ Moskova Antlaşması'nın bu konudaki hükmü ile aynıdır. Batum, Gürcistan'a iki koşulla bırakıldı ve bu maddenin uygulanması için ilgili taraf temsilcilerinden oluşan bir komisyonun kurulması kararlaştırıldı.²⁰ Antlaşma sonrası Türkiye'nin Batum Limanı'ndan faydalanma imkânları, transit şartları ve ticaretle ilgili hususların tespiti için Batum Muhtariyet İdaresi'yle görüşmek üzere Tiflis'e bir heyet gönderildi.²¹

Elviye-i Selâse, anavatanın bir kısmı ve Doğu'nun kalkanı olarak görüldüğü için Ankara Hükümeti'nin Batum'dan vazgeçmesi kolay olmadı.²² Misak-ı Milli sınırları içerisinde olan Batum'dan Ankara'nın vazgeçme nedeni İtilaf Devletleri'ne karşı Bolşeviklerden destek aranması ile izah edilebilir. Çünkü iki tarafın ortak menfaatleri birlikte hareket etmeyi gerektiriyordu. Sovyetler, İtilaf Devletleri'ne karşı Ankara Hükümeti'nin kullanabileceği önemli bir denge unsuruydu ki gelişmeler, Batum'u Bolşevik desteğinin temin edilmesi için vazgeçilmesi gerekli görülen bir arazi parçası olarak ortaya çıkarttı. Ayrıca Türkiye için Batum'un savunulmasının ileriki dönemlerde ortaya çıkartabileceği sorunlar da olabilirdi. Rusya'ya karşı daima hazır bir kuvvetin orada bulundurulması gerekebilirdi.²³ Moskova Antlaşması

¹⁹ Kars Antlaşması Madde 6: "Türkiye aşağıdaki şartlarla Batum liman ve şehri ile bu muahedenin 4. maddesinde musarrah hududun şimalinde kalan ve Batum kazası aksamından olan arazinin hâkimiyet hakkını Gürcistan'a terk etmeye razı olur. 1) Bu madde tayin edilen yerlerin ahalişi her cemaatin harsi ve dini haklarını zıman altına alan ve kendilerine bu arazide ahalinin istediği idare usulünü vaz'a imkan bırakan mevzii ve idari geniş bir muhtariyetten müstefid olacaklardır. 2) Türkiye'ye Batum Limanı vasıtasıyla vaki olacak ihracat ve ithalattan her nevi emtea ve bütüün mevad için gümrüksüz, hiçbir maniasız ve her hak ve resimden ari serbest transit ve Batum Limanında hususi masrafsız ve ücretsiz istifade hakkı temin olunur. Bu muahedenin imzasını müteakip bu maddenin tatbiki için alakadar taraflar mümessillerinden mürekkep bir komisyon teşkil olunacaktır." Bkz. Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, IV. Cilt, s.2128-2129.

²⁰ İsmail Soysal, *a.g.e.*, s.43.

²¹ *B.C.A.*, 27.10. 1921, 30.18.11/ 3.34.7.

²² Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz* IV, s.1600. Batum, anavatanın bir parçası olarak görülmekle birlikte Moskova Antlaşması öncesi orada bulunan Türk heyetinin, Batum şehri ve limanının bazı şart ve kayıtlar altında Kafkasyalılara terk edilmesine mukabil Kars'ın doğusundaki sınırimızı Arpaçay'ından Talveği'ne kadar götürerek hem sınırimızın buradan güvenliğini sağlamlaştırmak, hem de büyük bir arazi parçasını anavatana katmak şeklinde bir görüşü mevcuttu. Ali Fuad Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, İstanbul 2002, s.147.

²³ Moskova Antlaşması imzalandıktan sonra oradaki Türk askerlerinin derhal geri getirilmesi için işlemler başlatılmıştır. İlk olarak Kazım Karabekir Paşa'nın teklifi ile elçilik emrine bırakılan 40 kişilik Türk kıtasının görevinin sonlandırılması istenmişti. Zaten iaşe konusunda zorluklar yaşanıyor ve telsizlerle yapılan görüşmelerde inzibatın bozulduğu anlaşılıyordu. *B.C.A.*, 5.5.1921., 30.10./45.29.5.

ile Batum, Sovyetler'e bağı Gürcü Hükümeti'ne terk edildi ama bu antlaşma hemen yürürlüğe girmede. Batum Gürcistan'a bırakıldığı için Brest-Litovsk sonrası düzenlenen Batum Teşkilatı Hakkında Kararname uygulanamazdı. 22 Mayıs 1921'de TBMM'ne yeni bir kanun teklifi sunuldu. 7 Temmuz 1922'de görüşülen bu kanun teklifine göre Elviye-i Selâse'de, Batum dışarıda tutularak yeni bir yapılanmaya gidildi.²⁴

Moskova Antlaşması sonrası Batum mebuslarının durumlarının ne olacağı merak konusu oluyordu. Batum Mebusu Edip Bey'in Kafkas Cumhuriyetleri ile yapılacak görüşmelere gidecek heyetin müşaviri olarak tayin edilmesinin doğru olup olmadığı, Mecliste, Karahisar Mebusu Şükrü Bey tarafından soruldu. Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Edip Bey'i murahhas olarak göndermek istediklerini, Moskova Antlaşması ile Rusya'nın Misak-ı Milli'yi Ankara Hükümeti'nin de Acara'nın muhtariyetini²⁵ kabul ettiğini ve Türkiye'nin Batum limanından serbestçe istifadesini Gürcistan'ın kabulü şartı ile Batum'un Gürcistan'a terk edildiği yanıtını verdi. Gürcistan Hükümeti bu koşulları kabul etmeseydi, Batum Türkiye'nin bir parçası olacaktı. Fakat Gürcüler bu koşulları kabul ettikleri için Batum Gürcistan'a kaldı. Hariciye Vekili Batumlu Mebuslarla ilgili olarak; Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre mebusların tüm milletin mebusları olduğunu, Batum Livasının tümünden Türkiye'den kopmadığını, öyle olsa dahi oradan seçilenlerin haklarının devam edeceğini belirtti.²⁶

Moskova Antlaşması'nın 21 Temmuz'da TBMM'nde onaylanması sırasında beş Batum Mebusu ortak taktir verdiler. Türk-Rus Antlaşmasını reddeden Batum Mebuslarının kırgınlıklarını ortaya koydukları bu taktirde şu ifadeler yer almıştır:

“93 Harbi esnasında vatanlarını kahramanane müdafaa eden Batumlular,
Berlin ve Ayastefanos Muahedelerini parçalamak için Harb-i Umumiye

²⁴ Ali Arslan, “Birinci Dünya Savaşı Sonunda Batum'un Statüsü”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, (29-31 Mayıs 1995), Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s.165-167.

²⁵ Acara 1920 yılında Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti ile birleşti. Mart 1921'de Sovyet-Gürcü savaşında bu cumhuriyet Kızıl Ordu tarafından yıkıldı. Sovyetler Birliği 16 Temmuz 1921'de Müslüman Halk için “Acara Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti”ni kurdu. Bu Özerk Cumhuriyet, Gürcistan merkezi yönetimine bağılıydı. Ankara Hükümeti Kars Antlaşması ile bölgenin Gürcistan'a ait olduğunu kabul etti. Bu antlaşmada “garantör” terimi geçmez fakat 6. maddede özerkliğin Türkiye'nin garantörlüğünden bahsedilir.

²⁶ *T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları*, Devre:1, Cilt: 2, İçtima:2, 75. İnikat, 2. Celse, 13 Eylül 1921, s. 229.

fırsat addeden Batumlular defaatle vatanlarının istihlâsı uğrunda kan dökmüş ve zaman zaman memleketi istila eden düşman kuvvetlerine maddi ve manevi kuvvetleriyle karşı koymaktan geri durmamışlardır. Elyevm anavatana iltihaktan başka bir gaye takip etmeyen Batumlular için Türkiye-Rusya Muahamet Ahitnamesi muzır ve âmâl-i milliyeye muhalif olmakla, daire-i intihabiyemiz olan Batum namına bu muahedeyi red eder ve heyet-i aliyenizden reddini talep ederiz.”

Meclis Başkanlığına verilen bu takrir sonrası söz alan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey, Batum Mebuslarının dile getirdikleri teessürü kendisinin de duyduğunu fakat Türkiye'nin ve Türklüğün menfaatleri açısından bu antlaşmanın imzalanması gerektiğini, buna rağmen Batum mebuslarının isterlerse protesto haklarını kullanabileceklerini söyledi. Bu noktada söz alan Meclis Başkanı, takriri oylamaya sundu. Takrir nazar-ı itibara alınmadığından gündemden düştü ve Moskova Antlaşması'nın oylamasına geçildi. Antlaşmaya dair yapılan oylamada Batum Mebusları Ali Rıza, Ahmet Fevzi, Ahmet Akif Beylerin isimlerine rastlanmadığı ve dolayısıyla oylamaya katılmadıkları anlaşılmaktadır. Ahmet Nuri Efendi Moskova Antlaşması'nın onaylanması yönünde oy kullanırken, Mecliste red oyu veren iki kişiden birisi Batum Mebusu Edip Bey'dir.²⁷

2-Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Yapılan

Askeri Düzenlemeler

Ankara Hükümeti Batum'u Gürcistan'a bırakmasına rağmen buradaki gelişmeleri her zaman yakından izledi. 3. Tümen Komutanlığı'ndan Genelkurmay Başkanlığı'na 19 Mayıs 1921'de gönderilen bir yazıda; 2. Başkurt Müslüman Alayına mensup bir birliğin 12 Mayıs 1921'de Sarp'taki Kızılordu hudut birliğini değiştirdiği, Kızılların Sarp bölgesindeki 60 askerlik kuvvetlerinden 25'inin Müslüman olduğu ve Batum civarında Kızıl birlikleri tarafından bir hayli top ateşi açıldığı bildiriliyordu.²⁸ Batum Konsolosu Aziz Samih Bey, Ahıska'ya bir kişi göndererek elde edilen bilgileri 12 Temmuz 1921 tarihinde Hariciye Vekâleti'ne ilettili. Verilen bilgilere göre; Ruslar 20 Haziran'da Acara suyuyla Ahıska arasında bulunan askerlerini çekerek, hududu 5 Temmuz'a

²⁷ Ali Arslan, *a.g.m.*, s.167-168.

²⁸ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3086, s.153.

kadar boş bıraktıktan sonra Gürcü askerleri buraya geldiler.²⁹ Ahıska'dan Acara hududuna kadar hudutta 10'ar kişilik postalar bulunuyordu ve Ahıska'da üç sınıftan oluşan 3-4 bin Rus askeri vardı. Ayrıca Ahıska'dan hududun gerisinden Çoruh suyuna ve daha sonra Batum'a gelen yol tamir edilerek, köprülerin zırhlı otomobillerin geçmesine uygun hale getirilmesi için çalışmalar yapılıyordu. Bölge halkı bu çalışmaların bir taarruz başlangıcı olması korkusunu taşıdığı için göç etmeyi düşünüyordu. Mütecalli kasabasında bir miting yapıp, memleketi Gürcülere bırakıp gitmekte olduklarını söyleyen Ruslar, bölgeye silah ve mühimmat sevk ediyorlardı.³⁰ 5 Ekim'de Batum Limanı'na Rus gemilerinden bir Rus torpidosuyla ve toplarla donatılmış bir gambot geldi. Batum'da sadece Rus ve Gürcülerin değil İngilizlerin de faaliyetleri vardı. Ekim ayı sonunda 8 İngiliz harp gemisi Batum limanını ziyaret etti. Bunun nedeni Gürcülerin isyankâr bir hal almaları olarak gösterildi.³¹

Hariciye Vekâleti'nin Tiflis Temsilci Vekili Hüsameddin Bey, 1 Kasım tarihli raporunda, müstakil Kafkas ordusunda yeni hazeri teşkilat yapılacağını ve bu değişikliğin 9. Tümenen başlatıldığını bildiriyordu. Buna göre 9. Tümen Karargâhı lağvedilerek, 26. ve 27. Tugaylardan orduya bağlı olmak üzere Birinci Kafkas Müstakil Nişancı Tugayı oluşturuldu. 25. Tugayın ve alaylarının yine eski numaralarıyla eski yerlerinde bulunanlardan yalnız 26. Tugaya mensup olup, Batum'da bulunan 75. Alay aynı numara ile 25. Tugaya bağlandı. Hüsameddin Bey, Batum'a yapılan yığınağın ve Kafkasya'ya yapılan sevkiyatın nedenlerini Kızılordu Siyasi Komiseri Perden'e sorduğunda, Perden'den sevkiyatın içe ve dışa karşı müdafaa sağlamak lüzumundan doğduğu, Sovyet Hükümeti'nin daima emperyalist düşmanlarının tecavüzlerine maruz kalabileceği ve bu yönle her ihtimale karşı hazır bulunması gerektiği şeklinde yanıt aldı.³²

Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir tarafından 17 Kasım 1921

²⁹ Moskova Antlaşması sonrası Gürcü Hükümeti vakit kaybetmeden Batum'a yerleşmeye başladı. 6 Temmuz 1921'de altı vagonlu, iki zırhlı, iki Kızılhaç vagonu, Gürcü 12. Kutayis Alayından 200 asker ve 14 Temmuz 1921'de 260 kişilik Gürcü hudut taburu Batum'a gelerek, buradaki istihkâmların toplarını alıp iç taraflara sevk ettiler. Hariciye Vekili adına müsteşar Suad Bey'in gönderdiği telgraf için bkz. *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No: 3055, Yıl:48, , s.15

³⁰ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3057, Yıl:48, s.24.

³¹ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3078, Yıl:48, s.124.

³² *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3059, Yıl:48, s.37-39.

tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen raporda Rusların Batum'a gelişiyle ilgili şu bilgiler yer almaktadır: Batum'a 1 Kasım'dan 5 Kasım'a kadar altı tren Rus askeri geldi. Bugüne kadar Batum'da toplanan Sovyet askerlerinin sayısı 10.000'e yakındır. Bu askerlerin elbiseleri iyi, kendileri dinç ve gençtirler. 2000 kadarının hudutlara sevk edilmesindeki amaç, Kızıl Ruslarla Gürcülerin aralarının açılması, Gürcü askerlerinin isyana istekli olması ve Kızılların Gürcülere karşı güvenlerinin kalmaması olarak gösteriliyordu. Ruslar, Batum'da Gürcülerden Menşevik taraftarı bulunan 30 memur ile halktan 300 kişiyi tutukladılar ve tutuklamaya da devam ediyorlardı.³³

13. Tümen Komutanı tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na 21 Kasım 1921 tarihinde gönderilen Batum istihbarat subayından alınan raporda; ayın 17'sinde Batum'daki tugaydan bir kısım kuvvetin Türk hududuna sevk edildiği ve bu kuvvetin Acaralıların silahlarını topladığı bildiriliyordu. Batum'a yapılan yığınakların amacının Menşevik faaliyeti ile ilgili olarak demir yolu işçilerinin ayaklanmasının bastırılması olduğunun belirtildiği raporda; Batum Türk Komünistlerinden İlhan Nuri Bey'in tutulduğu, Batum'daki Türklerle Rusların yakında muharebe edeceği, Azerbaycanlılar ile Türkler arasında çatışma oluşacağı gibi söylentilere de yer veriliyordu. Ayrıca ayın 7'sinde açılan Acara Muhtariyet Meclisi'nin başkanlığına, Türk aleyhtarlığı ve Acara'nın Gürcistan'a ilhakı taraftarı olmakla tanınan Hamis-zadelerden Hasan Tahsin Efendi'nin seçildiği bildirildi.³⁴

Yusuf Kemal Bey'in 22 Kasım 1921 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na yazdığı bir yazıda; Batum Konsolosluğu'ndan alınan telgrafta, Batum'daki askeri hareketlilikle ilgili ayrıntılı bilgiler yer aldığı belirtiliyordu. Buna göre; Kutayis'ten Batum'a gelen 500 askerin Rus ve Kızılordu'ya mensup oldukları, 1 Kasım'dan 8 Kasım'a kadar çeşitli yerlerden gelen Rus askerlerinin Ekim sonunda gelenlerle birlikte yaklaşık 12.000'e ulaştığı ve bunlardan 600 asker, 14 top ve iki zırhlı otomobilin Tiflis'e hareket ettiği bildiriliyordu.³⁵ Hariciye Vekâleti'nin Tiflis Temsilci Vekili Hüsameddin Bey'den 25 Kasım 1921 tarihinde aldığı şifrenin suretinde de Batum'da Rusların ve Gürcülerin faaliyetleri ve yapılan yeni askeri düzenlemeler ayrıntılı olarak yer alıyordu. Bu rapora göre Batum bölgesinde önemli kuvvetler toplanmıştı. Kasım

³³ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3078, Yıl:48, s.124.

³⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3087, Yıl:48, s.156.

³⁵ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı:108, Haziran 1999, Belge No:3058, Yıl:48, s.27.

başından itibaren 16. Piyade Tümeninin de Rostof havalisinden Sohum-Poti yoluyla Suysa İstasyonu'na nakline başlandığı, o tümene mensup üç tugaydan birisi Noktalı'da, diğerleri Özbekti'de, 3. Tugayı ve iki süvari alayı da Batum ve havalisindeydi. 16. Piyade Tümeni Batum Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilerek, tümene müstahkem bölgeyi sahilden herhangi bir düşman ihracına karşı savunma, hudut civarında Artvin, Ardahan, Kars ve Trabzon mintikasında bulunan Türk birliklerini araştırma ve oluşturma, Batum Uzutketi kazaları arasındaki hududu oluşturan Acara ve silsilesinin önemli noktalarını güneye karşı tahkim ile Ahıska ve Ahılkelek bölgesiyle irtibat kurulması talimatı verildi.

3-Moskova Antlaşması Sonrası Batum'daki Siyasi ve Sosyal Tepkiler

Batum'un 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması ile bırakılmasının ardından Batum'a giden Rıza Nur, hatıralarında yaptığı tasvirlerle beraber buradaki izlenimlerinde ilginç detaylara yer veriyordu. Batum'un o günkü durumunu, bir nebze de olsun ortaya koyan Rıza Nur'un ifadeleri şu şekildedir:

“...cidden güzel bir şehir, Ruslar imar etmişler, güzel sokakları ve evleri var, hele etraflı bahçeler içinde, bu bahçeler içinde dilber villalar var. Batum iki dağ arasında olduğundan sert rüzgârları görmüyor, bu sebeple bizim Karadeniz sahilindeki tüm şehirlerimizden daha sıcak, kışı yok gibi, bahçeleri portakal, limon, mandalina dolu. Muz ve hurma ağaçları her yerde var, burada çay yetiştiriliyor... Güzel bir liman yapmışlar... Limanın rıhtımında boruların musluklarını açıyorlar ve tenekeleri gaz ile doldurup orada vapura yüklüyorlar... Ahali ekseriyetle Acar, bunlar Gürcüce ve Türkçe de biliyorlar... Acarlara burada Gürcü dersiniz size kurşun atarlar... İstiklal veya iltihak istiyorlar... Bizim Moskova Muahedesi'nde kendilerine muhtariyet verdiğimizizi, bir hükümet reisleri, millet meclisleri olacağını, valilerin ve emsalinin kendilerinden yapacağını söyledim, sevindiler...”³⁶

Rıza Nur'un anlattığına göre; oradaki Türkler iyi ticaret yapıyorlar. Fakat kazandıkları para ellerinden alınıyor, Ruslar hapishaneleri nasyonalist Gürcülerle doldurdular. Mahpuslar sefalet, açlık ve salgın hastalıklar içerisinde bulunuyordu.³⁷

Tiflis'in düşmesi ve Kızıl Rus İstilasının genişlemesi üzerine

³⁶ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıralarım (Rıza Nur Atatürk Kavgası)*, 3.Cilt, İstanbul 1992, s.176.

³⁷ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.176-177.

Batum'da sıkışan Gürcü Hükümeti, 17/18 Mart gecesi bir İtalyan vapuru ile Batum'dan ayrıldı. Gürcü askerlerinin bir kısmı, Türk idaresine karşı mahalli bir idare kurmak ve bir şeyler ele geçirmek için Bolşevik süsü takınarak, konsolosluk civarında Türk devriyelerine saldırdılar. Bazı Gürcü askerleri de silahlarını oradaki Türk kuvvetlerine teslim ettiler. Ayrıca Batum'da bulunan İtilâf Devletleri temsilcileri ve tebaaları ile Rumlar, vapurlara binerek şehri terk ettiler. Vapurların bir kısmı Trabzon limanına uğradı, bir kısmı ise doğrudan İstanbul'a geçti.³⁸ Batum'un ilhakı hakkındaki notanın tebliğ ve ilanından sonra, civardaki kuvvetlerden oluşan küçük kıtalar resmi idareyi tesis ettiler ve Batum'da sükûnet sağlandı. Ayrıca Batum'a misafir sıfatıyla gelen Ruslar, Türk askerlerine karşı dostane davranışlar sergilediler.³⁹

Türk Ordusu Batum'dan 28 Mart 1921'de geri çekilmeye başladı ve Kızılordu 30 Mart'ta Sarp Köyü sınırına geldi. Batum'da Türk ve Bolşevik askerleri arasında bir düşmanlık olmaması için Batum'daki Kızıl Kıtaatı Kumandanı tarafından bir beyanname yayınlandı. Grup Kıtaatı Kumandanı Koliyegef/Koliyegaf tarafından Batum Civar Garnizon Amiri'ne gönderilen bu beyanname; 20 Mart 1921 gecesi Türk ve Gürcü askerleri arasında yapılan ateşkesten istifade ederek Sovyet Kızıl Ordu ile Türkler arasında harp başladığı şeklinde yalan propagandaların yapıldığı belirtiliyordu. Ayrıca bu haber tekzip edilerek dostça ve kardeşçe ittifak antlaşması yapan Ankara ve Sovyet Hükümetleri arasında asla böyle bir harbin olmayacağı açıklandıktan sonra, iki milletin dostluk ilişkilerin bozulmasına gayret eden ve bu yolda propaganda yapanların muhakemesiz asılacağı ilan ediliyordu. İkinci olarak; Gürcü ahalisinden bazılarının şehrin Müslüman halkının dini ve milli hislerini rencide edici davranışlar içinde oldukları ve Müslümanları tahrik ettikleri şeklinde haberlerin alındığını; buna bir son verilmesi ve yapanların ciddi bir sorumluluk altına girecekleri uyarısında bulunuluyordu. Beyanname üçüncü olarak; şimdiye kadar Gürcü ordusunun yerli milis teşkilatına mensup kişilerin şehirde gezen bazı Türk Ordusu mensuplarını ve Türk tebaasını tutukladıklarının öğrenildiğini; Türklerin şehirde serbestçe gezmelerine izin verilmesi ve bundan böyle tutuklamalara son verilmesi isteniyordu.⁴⁰ 9 Mayıs'ta top ve makineli tüfeklerle donanımlı iki taburdan

³⁸ *İstikbal Gazetesi*, 20 Mart 1920, Sayı:254.

³⁹ *İstikbal Gazetesi*, 21 Mart 1921, Sayı:255.

⁴⁰ *İstikbal Gazetesi*, 24 Mart 1921, Sayı:258.

oluşan Gürcü kuvvetleri Çürüksu İslam bölgesi hudutlarına saldırmış ve dört bin civarındaki İslam milis kuvvetinin kahramanca karşı koyması üzerine Gürcüler geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Gürcüler 140 ölü vermiş, ayrıca İslamlar Gürcülerden 12 makineli tüfek, 45 tüfek, 30 bin cephane ele geçirmişlerdi. Bu çarpışmada, İslam ahalinin gösterdiği cesaret ve fedakârlık Gürcüleri maddeten olmaktan çok manen sarsmıştı. Moskova Antlaşması ile Batum'un Gürcülere bırakılmasını kabul etmeyen Batum ve çevresindeki Türkler, sık sık Gürcülerle çatışmaya giriyorlardı.⁴¹

Türkiye'nin Batum'daki görevlileri de bölge halkı ile bağların kopartılmaması için çalışıyorlardı. Bunlardan birisi de 6 Kasım'da Batum'a atanan ve 1 Aralık 1921 tarihinde görevine resmen başlayan Türk konsolosu ve Kafkas Hilal-i Ahmer Cemiyeti Murahhası Doktor İbrahim Tali Bey'dir. Zaman zaman halkın içine giren Tali Bey, onların maneviyatını ve nabzını elde tutarak anavatanla münasebetleri devam ettirerek gerekli olan birlik ve beraberliğin tesisi için sosyal faaliyetler düzenliyordu. Örneğin "Hilâl-i Ahmer" adına bir konser tertip edip, bu amaçla Türk ve yabancı heyetler oluşturdu. 4 Şubat Cumartesi günü "Objestifya Sobronya" denilen bir dairede büyük bir katılım ile gerçekleştirilen konserde Hilâl-i Ahmer için 3500 lira toplandı.⁴² İlk defa Batum'da böyle bir müsamerenin gerçekleştirileceği salon, Osmanlı ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin bayraklarıyla donatıldı.⁴³ Batum'un önde gelen ailelerinin de katkıda bulunduğu müsamereye Türk elçisi ve Acaristan Meclis Başkanı gibi önde gelen isimler katıldılar. Burada I. Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık için büyük fedakârlıklar gösteren Ankara Hükümeti hakkında da güzel cümleler sarf edilerek, Batum'un işgali sonrası Anadolu ile aralarının açılmadığı aksine birbirlerine daha da kenetlendikleri şeklinde ifadeler kullanıldı.⁴⁴ Bölgede Menşevik Gürcüler ve Bolşevik Ruslar arasında çatışmaların yaşandığı dönemlerde, Dr. İbrahim Tali Bey bu durumdan yararlanarak değişik bölgelerden zaman zaman gelen parasal, sivil ve askerî yardımlarla gerekli yakıtları Türkiye'ye göndermeye çalıştı. Meselâ, 24 Şubat Cuma günü Kars'tan altı vagon mühimmatı, Türkiye'ye ulaştırmak maksadıyla 5 Mart Pazar günü Alemdar Vapuru'yla Trabzon'a götürdü. 16 Mart Perşembe günü de Nafia Nezareti'nin mazotlarını bir İtalyan Vapuru

⁴¹ *İstikbal Gazetesi*, 23 Mayıs 1921, Sayı:288.

⁴² *İstikbal Gazetesi*, Şubat 1922, Numara:52, s.4.

⁴³ *İstikbal Gazetesi*, 12 Şubat 1922, Numara:532, s.1.

⁴⁴ *İstikbal Gazetesi*, 12 Şubat 1922, Numara:532.

ile gönderdi.⁴⁵

Türkiye, Kars Antlaşması sonrası bölgedeki halkın mağdur edilmesi için de önlemler aldı. Örneğin tarlaları Batum'da kalan halkın kesin sınırlar belirleninceye kadar getirecekleri tarla ürünlerinden gümrük vergisi alınmaması⁴⁶ ve 29 Mart 1922 tarihinde Elviye-i Selâse halkının “ağnam”⁴⁷ vergisini ödeme süresinin uzatılması gibi kararlar alınmıştır. Buna gerekçe olarak oradaki halkın fakirliği gösterilerek, bu durumun sadece oradaki halka özel olduğu belirtilmişti. Hükümet için o dönemlerde önemli bir gelir kapısı olan ağnam vergisinin ertelenmesinin esas nedeni, halkın bu vergiyi ödemekte zorlanmasıydı. Mart ayının bitimine dört gün kaldığı halde sadece Kağızman kazasında 2-3 bin kuruş bile vergi toplanamadığı⁴⁸ belgelere yansımıştır. Türk Hükümeti'nin Batum'u Gürcistan'a bıraktıktan sonra da Türklerle ilgilenmeye devam ettiğinin kanıtlarından birisi de hükümet tarafından 1922 yılının Kasım ayında Batum limanında bulunan deniz araçları ile Batum'daki kazâde köylere bir ay süreyle yardım yapılmasıydı. Türk tebaasından olan birçok kayık ve motorcular bu yardıma katıldılar. Batum'da yayınlanan gazetelerde Türk kardeşlerinin hareketleri büyük takdir görüyordu.⁴⁹ Batum'a resmi düzeyde ziyaretler yapılmasıyla da buradaki bağlar canlı tutulmaya çalışılıyordu. Örneğin Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliğine atanan Muhittin Paşa ilk olarak Batum'a gitti ve Batum'un Türkiye elçisi onu oldukça görkemli bir törenle karşıladı. Hasan Tahsin arkadaşlarıyla vapura girerek Paşa'ya hoş geldiniz ziyaretinde bulunduktan sonra, birlikte çıkarak askerleri selamladılar.⁵⁰

Gürcüler Batum'u ele geçirdikten sonra Türklere karşı kısa bir süreliğine uyguladıkları iyimser tavırlarını bir kenara bırakarak Türk halkına

⁴⁵ Erdal Aydoğan, “Doktor İbrahim Tali Bey'in Kendi Kaleminden Batum Konsolosluğu Günleri”, *Uluslararası Trabzon ve Çevresi Tarih-Dil-Edebiyat Sempozyumu*, I.Cilt, 3-5 Mayıs 2001 Trabzon, s.648.

⁴⁶ *B.C.A.*, 17.1.1922, 30.18.1.1./4.44.19.

⁴⁷ Kırşehir Mebusu Müfit Efendi ve 16 arkadaşı 24 Nisan 1920'de Meclisin 5.oturumunda Ağnam Resmî'nin miktarının belirlenmesini istediler. Bu konuda yapılan müzakereler sonucu verginin eskisi gibi memleketin her yerinde dört katı olarak alınmasına karar verildi. Kanun olarak Meclisin ilk düzenlemesi olan bu karar, T.B.M.M tarafından kabul edilmiş ve edilecek kanunlara numara konulması hakkındaki 14 Aralık 1920 ve 82 sayılı karardan sonra (1) numarayı almış ve 7 Şubat 1921'de Ceride-i Resmîye'nin (1) nolu sayısında yayınlanmıştır. Bkz. *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem (1919-1923)*, I. Cilt, s.119.

⁴⁸ *B.C.A.*, 29.3.1922, 30.10/136.974.4.

⁴⁹ *İstikbal Gazetesi*, 10 Kasım 1922,Numara:759, s.2.

⁵⁰ *İstikbal Gazetesi*, 31 Ocak 1923, Numara: 829, s.1.

yönelik baskılara başlamakta gecikmediler. Menşevik hükümetleri devrinden itibaren kendi dillerini Batum'daki halka dayatmaya çalışan Gürcüler, bu tavırlarını Bolşevik Hükümet devrinde arttırarak devam ettirdiler. Moskova Antlaşması'nda imzası olan Rıza Nur, Batum ziyareti sırasında bu konu ile ilgili şu bilgileri veriyordu:

“... Buradaki halk Türkçe mektep açmışlar, bizden de muallim getirmişler... Gürcüler Türkçeyi kaldırıp, tedrisatı Gürcüce yapmak istiyorlarmış. Buna Menşevik hükümet çalışmış, şimdiki Bolşevik Gürcü hükümeti de çalışıyormuş. Zavallılara türlü engeller çıkartıyorlarmış...”⁵¹

Rıza Nur'un hatıralarında belirttiği; Gürcüler'in Batum'da Türkçe tedrisatı kaldırarak, Gürcü'ce eğitim yapmaya çalıştıkları bilgisi, o zamanlar Batum Mebusu olan Edip Bey'in Ankara Hariciye Vekâleti'ne gönderdiği 21 Ocak 1921 tarihli raporda da mevcuttur. Bu rapora göre; Gürcüler Batum'da Türkçe tedrisat yanında, dîni okulları da kapatarak geleneksel eğitimi terkle Gürcü'ce okunmasını emretmişlerdir.⁵² Fakat Gürcülerin tüm çabalarına rağmen Batum'da Türkçe kullanımı devam etti. Önceleri çıkan Sada-yı Millet ve 1921'de çıkmaya başlayan günlük resmi gazete İştirak ile Batum Yeni Hayat gazetelerinin dili de Türkçe idi. Baskılar karşısında Batum'un Türkiye temsilcisi İbrahim Tali Bey, Acaristan Bölgesi'nde yaşayan Müslüman Türklerin haklarını Ruslara ve Gürcülere karşı savundu. Gerek tüccarların, gerek haksızlığa uğrayan tutukluların haklarını takip ederek, bölge halkının eğitimiyle ilgilendi. Meselâ 8 Temmuz 1922 tarihli notlarında; “*Bu akşam Türkçe neşriyat menfaatine iştirak için Yeni Hayat sahibi Sedat Reşad Efendi tarafından tertib olunan müsamereye gittik*”, demektedir.⁵³

Lenin'in girişimleriyle “Kafkasların Sovyetleştirilme Politikası” çerçevesinde yürütülen diplomatik çabalar Batum Bölgesi'nde de amacına ulaşarak⁵⁴ bu çerçevede 10 Ocak 1922 tarihinde Acaristan Umum Sovyeti ilan edildi. Bu gelişmeler şüphesiz Türkiye için de çok önemli idi. Bu sıralarda Batum'da meclisin açılması için çalışmalar yapıyordu. Acaristan Merkez İcra Komisyonu'nun kararı gereğince Halk Komiserliklerini Temmuz'da

⁵¹ Rıza Nur, *a.g.e.*, s.176.

⁵² Yunus Zeyrek, *Gürcistan, Acaristan ve Türkiye*, Trabzon 1999, s.48.

⁵³ Erdal Aydoğan, *a.g.m.*, s.650.

⁵⁴ Şemsittunov Bagirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri*, Çev. A. Hasanoğlu, İstanbul 1979, s.207.

lağv edebileceklerini ve Acaristan Halk ve Milisleri Şurası kararı mucibince Acaristan ahalisinden erzak yekûnunun alınmaması kararı verildi.⁵⁵ Ayrıca 1922 yılındaki verilere göre Batum'da ekonomik hayat olumsuzdu. Mağazalar çeşitli ticari mallarla dolu olduğu halde piyasada, satış kayıtlarında ve ticarete büyük bir durgunluk vardı.⁵⁶ 1923 yılında Acaristan'da "Kızıl Meclis" açıldı. Meclis Başkanlığı'na da birtakım hilelerle Hasan Tahsin Efendi isminde Rusya yanlısı biri seçildi. Dr. İbrahim Tali Bey, bu minval üzerine çalışan Meclis ve Türkiye aleyhinde çalışan Hasan Tahsin Efendi hakkında şunları yazmıştır:

"30 Ocak 1923 Salı: Akşam neşrolunan gazeteler, Meclis'in 7. içtimaında son nutukta Hasan Tahsin Efendi, Menşeviklere atıp tutuktan sonra, 'Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de bu kabil adamların Acaristan'ı temsil etmelerinden dostluk namına, teessüf etmemek kabil değildir' diye protesto kararnameşi istihsal etmişler..."

Bu gelişmeler üzerine İbrahim Tali Bey, 31 Ocak 1923 Çarşamba günü olup biten konuşmaları ve çalışmalarını protesto etmek amacıyla Hasan Tahsin Efendi'den, TBMM'ni aşağılayıcı sözlerinden dolayı özür dilemesini istedi.⁵⁷

1926 yılına kadar Batum'da resmi dil Türkçe olduğu için, bu tarihe kadar faaliyette olan 16 okulda da Türk dili kullanılıyordu. 1925 Büyük Acara İsyanı ve 1926'da Osmanlı yazısının kaldırılmasıyla, orada Türk dili ve kültürü son darbeyi almış oldu.⁵⁸ Batum'un merkez olduğu Acaristan Cumhuriyeti içerisinde yaşayan Acara halkı 1930 yılı ortalarından itibaren Gürcü nüfusuna dahil edildi.⁵⁹

Sonuç

Moskova ve Kars Antlaşmaları ile Gürcistan'a devredilen Batum konusunda, Ankara Hükümeti gerçekçi bir siyaset izlemeyi tercih etmiştir. 1919 yılı içerisinde Batum tıpkı İzmir gibi anavatandan ayrılamaz bir parça olarak görülürken, 1920 yılına gelindiğinde öncelik Ermeni sorununa ve

⁵⁵ *İstikbal Gazetesi*, 10 Aralık 1922, Numara:784, s.4.

⁵⁶ *İstikbal Gazetesi*, Şubat 1922, Numara:527, s.3.

⁵⁷ Erdal Aydoğan, *a.g.m.*, s.650.

⁵⁸ Yunus Zeyrek, *a.g.e.*, s.48.

⁵⁹ Yunus Zeyrek, *a.g.e.*, s.48.

Kars'ın alınmasına verilmiştir. Ermeni sorunu Gümrü Barışı ile çözüldükten sonra, Gürcistan'da yaşanan Bolşevik-Menşevik mücadelesi hem Türk-Sovyet hem de Türk-Gürcü ilişkilerinin farklı boyutlarda ilerlemesine neden olmuştur. Sovyet baskısı sonucu sıkışarak Türkiye'den yardım isteyen Gürcü Menşevik Hükümeti, Ardahan ve Artvin'in geri iadesine razı olduktan sonra, Türk birliklerinin 11 Mart 1921'de Batum'a girmesi ile Elviye-i Selâse, Misak-ı Milli'ye uygun olarak Türk toprağı haline getirilmiştir. Fakat kısa sürede gelişen olaylar Elviye-i Selâse'nin önemli bir parçasının Türk topraklarından ayrılmasına neden olmuştur. 1878'den itibaren Osmanlı Devleti-Rusya-İngiltere-Gürcistan ve Türkiye arasında el değiştiren Batum için Ankara Hükümeti, dış düşmanlara karşı destek alabileceği tek güç olan Sovyetlerle çatışmayı tercih etmemiştir. Türkiye'nin, Batum için Sovyet Rusya'yı karşısına alması büyük bir destekten mahrum kalmasının yanında, yeni ve çok güçlü bir düşman edinmesi anlamına da gelebilirdi. TBMM Hükümeti, Sovyetlerin dostluğu yönünde tercih kullandı ve imzalanan antlaşmalarla da bu durum pekiştirilerek 1940'ların başına kadar kesintisiz sürecek olan Türk-Sovyet dostluk ilişkilerinde en önemli adımı atmış oldu. Bu adımla Sovyetler, 1921 Antlaşması sonrası Batı karşısında Türkiye'nin her açıdan en önemli destekçisi oldu.

Türkiye'nin karşısına bir zorunluluk olarak çıksa da Batum'un kaybedilmesiyle Misak-ı Milli'den ilk fire verilmişti fakat bu durum, kayıtsız şartsız bir vazgeçiş değildir. Batum, Moskova ve Kars Antlaşmalarına göre; Türkiye'nin Batum'dan ve limanından ticari, ekonomik olarak yararlanma, buradaki halkın kültürel ve dinsel haklarının sağlanması ve halkın isteklerine uygun bir tarım rejimi kurmasına olanak sağlayacak geniş bir yönetsel özerkliğe sahip olması koşulları ile Gürcistan'a terk edilmişti. Moskova Antlaşması sonrası Rus ve Gürcüler hiç vakit kaybetmeden Batum'da askeri tahkimatlar kurarak bölgeye askeri yığınaklar yaptılar ve bu hareketlilik 1921 yılından sonraki yıllarda da devam etti. Türkiye ise Batum'da yapılan düzenlemelere kayıtsız kalmadı ve istihbarat raporları ile bu gelişmeleri yakından izleyerek, Antlaşmanın verdiği haklar çerçevesinde ve imkânları ölçüsünde Batum'daki halkın mağdur olmaması için çalıştı.

Türkiye tarafından terk edilen topraklar üzerinde 16 Temmuz 1922'de merkezi Batum olan Acara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Bu dönemde Ankara Hükümeti'nin üzerinde durduğu konulardan birisi de Moskova

Antlaşması sonrası Batum bölgesinden gelen muhacirlerin durumu olmuştur. Aslında I. Dünya Savaşı yıllarından itibaren Batum'dan Türkiye'ye doğru yoğun bir göç akışı başlamıştı ve bu durum Moskova Antlaşması sonrasında da devam etti. Batum'dan gelerek Türkiye'nin çeşitli bölgelerine yerleşen göçmenlere yerleşebilecekleri araziler verildi, imkânlar nispetince sorunlarıyla ilgilenilerek istek ve taleplerine cevap verildi. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz Türkiye Batum'u Gürcistan'a terk etti, fakat buradaki halkın arkasında olduğunu her fırsatta göstererek onları yalnız bırakmadı.